

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet és Társadalomtudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola, vezető: dr. Fröhlich Ida Dsc.
Gazdaság-, Régió- és Politikatörténeti Műhely, vezető: dr. Berényi István
Dsc. Témavezető: **dr. M. Kiss Sándor** professor emeritus

Marschal Adrienn

Munkatáborok Komárom-Esztergom megyében
Csolnok, Oroszlány, Tatabánya

Tézisfüzet

2016.

I.

A kutatás előzményei

Disszertációm témájaként az 1952 és 1956 között működött magyarországi munkatáborok történetét választottam, mivel a magyarországi táborok történetének 1953 utáni korszaka kevésbé közismert, a köztudatban a táborok 1953-as megszüntetése él.

A vizsgált időszakban fennálló táborok közül kutatásaimat a három Komárom-Esztergom megyei település: Csolnok, Oroszlány és Tatabánya táborainak történetére szűkítettem le. Ezt az egymáshoz való földrajzi közelség mellett az is indokolta, hogy mindhárom településen bányatáborok voltak, továbbá a megyében létrehozott táborok történetét az elítéltek átszállításai és az 1956-os forradalom eseményei - különösen az ún. bányászbrigád tevékenysége - is összekapcsolta.

A Magyarországon létesített négyféle tábortípus közül elsősorban az internálótáborokról, főleg Recskről és Tiszalökről jelentek meg könyvek: először visszaemlékezések, majd tudományos kutatások eredményei is. Recsk esetében Erdey Sándor, Sztáray Zoltán, Nyeste Zoltán, Faludy György visszaemlékezései, majd Böszörményi Géza és Bank Barbara munkái, Tiszalök esetében pedig Görbedi Miklós írásai.

A táborok két másik típusáról, a kitelepítettek táborairól és a hadifogolytáborokról is születtek már tudományos munkák Hantó Zsuzsa, Széchenyi Kinga, Saád József, Bognár Zalán és mások tollából, valamint több visszaemlékezés és interjúkötet is.

Marschal Adrienn: Munkatáborok Komárom-Esztergom megyében

A táborok negyedik típusáról, az elítélteket foglalkoztató, többségében szénbányák mellett működő munkatáborokról azonban eddig csak egy könyv, két tanulmány és két visszaemlékezés született.

Így az elítéltek táborainak kutatása során a következő kérdésekre kerestem a választ:

- a három vizsgált település történetének milyen előzményei tették lehetővé a táborok megnyitását
- a bányászat 1945 utáni magyarországi helyzete hogyan járult hozzá ezen táborok létrehozásához
- a Magyarországon létesített tábortípusok között hol helyezkednek el az elítéltek munkatáborai, milyen hasonlóságai és eltérései voltak a többi táborhoz képest
- milyen intézményi háttere volt az elítéltek munkáltatásának
- mikor hoztak létre a három kiválasztott Komárom-Esztergom megyei településen táborokat
- miben különböztek ezen táborok egymástól
- a vizsgált táborokban hogyan változott az elítéltek létszáma
- milyen volt az elítéltek mindennapi élete ezen táborokban
- hogyan teltek az itt szolgálatot teljesítő öregek mindennapjai
- mikor és miért került sor ezen táborok megszüntetésére
- milyen hatása volt az 1956-os forradalomnak és szabadságharcnak a táborok működésére és az elítéltekre
- az elítéltek szabadulásuk utáni életét hogyan befolyásolta a

táborban töltött éveik

- mi lett a bányák és a volt munkahelyparancsnokságok sorsa az elítéltek kivonása után
- tartanak-e megemlékezéseket az egykori táborok helyszínein
- illetve mindvégig törekedtem az elítéltek és örök névsorának minél teljesebb összeállítására.

II.

Követett módszertan

Disszertációmban az 1953 utáni magyarországi táborrendszer létrejöttének, működésének, majd végül 1956-os megszüntetésének összefüggéseit elsősorban a levéltári és irattári források, továbbá a szakirodalom, a sajtó, a visszaemlékezések és az általam - volt elítéltekkel - készített interjúk segítségével igyekeztem felvázolni. Valamint felkerestem az egykori táborok helyszíneit és igyekeztem összeállítani a volt elítéltek és örök névsorait.

I. Levéltári, irattári források

Munkám során elsősorban a Magyar Nemzeti Levéltár Országos és Komárom-Esztergom Megyei Levéltárában, illetve az Állambiztonsági

Marschal Adrienn: Munkatáborok Komárom-Esztergom megyében

Szolgálatok Történeti Levéltárában kutattam. A legtöbb forrásanyagot a Tatabányai és Dorogi Szénbányászati Tröszt iratanyaga, a munkahelyparancsnokságok pártszervezetének iratanyaga és a perek, valamint az ügynöki jelentések adták.

Emellett találtam még a kutatott témára vonatkozó forrásanyagot a Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltárában, Budapest Főváros Levéltárában, a Hadtörténelmi Levéltár és Irattárban, a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának Irattárában, az Oroszlányi Bányászati Múzeum Irattárában, a Tatabányai Múzeum Irattárában és az OSA Archívumban is.

2. Szakirodalom

A témával foglalkozó szakirodalmi források közül a legtöbb információt a magyarországi táborok létrehozásával kapcsolatban T. Varga György: *Adalékok a börtönügy és a rabmunkáltatás történetéhez, 1949-1953* című tanulmányában és Bank Barbara: *Szögesdrótok mögött* című doktori értekezésében és „*Állami titok*” című könyvében találtam. Emellett a szakirodalmi források elsősorban a táborok és a települések 1956-os történéseire vonatkoztak. Ezek közül kiemelkedik Germuska Pál: *Komárom megye* című tanulmánya és Horváth Miklós: *A Belügyminisztérium Büntetés-végrehajtási Parancsnokság és alárendelt szervei tevékenységének vizsgálata (1956.október 23 -1956.november 4.)* című kézírata.

A három vizsgált tábor vonatkozásában az egyetlen témával foglalkozó könyv Barakka Gábor: *Rabtáborok Oroszlányban* című könyve volt. Ezen

kívül még két rövidebb tanulmány, Fakász Tibor: *A csolnoki rabtábor* és Tóth Attila: *A pokol tornácán* című írásai segítettek kutatásaimban.

3. Sajtó

A táborokról működésük idején nem tudósított a sajtó, az első forrást az elítéltek kiszabadulásáról szóló újságcikkek jelentik. Ezeken kívül még a rendszerváltás után tartott megemlékezésekről születtek rövidebb írások, így a téma vonatkozásában a sajtó csak néhány ponton egészítette ki a levéltári és egyéb forrásokat.

4. Visszaemlékezések, oral history

Kutatásaim során az iratanyagok és a szakirodalom hiányosságait kiegészítendő interjúkat is készítettem a volt elítéltekkel, így Dobovics Miklóssal, Ernst Ervinnel, Felkay Ervinnel, Halász Árpáddal, Kuster Andrással, Tóth Ivánnal és Zsótér Andrással. Emellett Szeifert Ferenc csolnoki plébánossal és Klinger József bányással is készítettem interjút. Továbbá kutatásaim befejezése előtt két volt csolnoki elítélt is megjelentette visszaemlékezését: Petrusz Tibor: *Rákosi börtönében* és Ernst Ervin pedig *Rabtábor a meddőhányón. Jó szerencse semmi más* - címmel.

5. Az egykori helyszínek, emléktárgyak

Felkerestem és fényképeket készítettem a táborok egykori helyszínein, így a csolnoki IX-es aknánál, az oroszlányi XVI-os és XVIII-as aknánál, valamint a tatabányai X-es, XIV-es és a síkvölgyi aknánál. Továbbá igyekeztem

Marschal Adrienn: Munkatáborok Komárom-Esztergom megyében

lefényképezni a volt elítéltek birtokában lévő és az egykori táborokból származó tárgyakat és dokumentumokat is.

6. Névsorok

Értekezésemben a mellékletben tüntettem fel a volt elítéltek és örök névsorait, melyek összeállítására mindvégig törekedtem. Azonban ezek a névsorok a több éves gyűjtőmunka ellenére is hiányosak. Ennek legfőbb oka, hogy összesen 3 névsor maradt fenn, ebből kettőt, egy oroszlányit és egy csolnokit az MNL K-EM Levéltárában találtam, mindkettő feltételes szabadságra bocsátás iránti kérelmeket, illetve az azokra érkezett válaszokat tartalmazza. A harmadik névsor pedig az OSA Archívumban volt, mely tatabányai elítéltek neveit sorolja fel. Ezen három névsoron túl a többi elítélt nevét egyesével gyűjtöttem a Politikai Elítéltek Közösségének tagnyilvántartása, a volt elítéltek visszaemlékezései, az általam készített interjúk, a szakirodalom és a volt elítéltek közül beszervezett ügynökök jelentéseinek felhasználásával.

III.

Új eredmények

➤ A három település Csolnok, Oroszlány és Tatabánya történetében meghatározó volt a szénlelőhelyek feltárása, melyek a Rákosi-korszak politikai viszonyai között nemcsak a települések és környékük fejlődését

tették lehetővé, hanem a munkatáborok létrehozásának lehetőségét is megteremtették.

➤ A bányászat 1945 utáni magyarországi államosítása, valamint az első ötéves terv számainak meghatározása is hozzájárult ahhoz, hogy elítélteket is foglalkoztassanak a szénbányászatban, mivel csak civil munkaerővel az előírt tervek nem lettek volna teljesíthetőek.

➤ Magyarországon négyféle tábor: hadifogolytábor, internálótábor, valamint a kitelepítetteknek és az elítélteknek létrehozott tábor működött 1945 és 1956 között. Alapvető különbséget jelentett közöttük az, hogy az internálótáborba és az alföldi tanyákra internálási határozattal, illetve kitelepítési határozattal kerültek az emberek, amiket az ÁVH adott ki, míg a bányamunkatáborokba elítélteket vittek, akiknek határozott idejű, gyakran politikai okból kapott bírósági ítéletük volt. További különbséget jelentett az is, hogy az elítéltek táboraiban az elítéltek együtt dolgoztak a civil bányászokkal, ami különlegesség tette helyzetüket. Valamint eltérések voltak még a létrehozó intézmény és a táborok működési idejét tekintve is.

➤ Az elítéltek munkáltatását elsősorban az Igazságügyminisztérium Gazdasági Igazgatósága, majd az 1951 decemberében létrehozott Közérdekű Munkák Igazgatósága irányította. Emellett fontos szerepe volt a Dorogi és a Tatabányai Szénbányászati Trösztnek, ahol az elítéltek munkáltatása ténylegesen zajlott és a változó nevű Bánya és Energiaügyi Minisztériumnak is.

➤ A három vizsgált település közül először Csolnokon létesítettek tábort, mely 1952 áprilisától már elítélteket is foglalkoztatott. Oroszlányon csak néhány hónappal később 1952 júliusában kezdték meg az elítéltek

munkáltatását a XVIII-as aknán, bár itt már ezt megelőzően egy építkezésen is dolgoztak elítéltek. Tatabányán készültek el legkésőbb, 1952 novemberére az elítélteknek épített síkvölgyi aknai és XIV-es aknai táborok. Ugyanakkor az itteni X-es aknán létesített tábor csak 1955 novembere után kezdte meg működését, míg internáltak már 1952 januárjától dolgoztak Tatabánya-Alsón.

➤ Annak ellenére, hogy minden vizsgált táborban elítélteket foglalkoztattak a szénbányászatban, mégis voltak közöttük különbségek. Így az elítéltek által elkövetett vagy el sem követett bűncselekményekben és elítélésük időtartamában. Csolnokon és Tatabányán a szervezkedést, hűtlenséget, kémkedést, míg Oroszlányon a tiltott határátlépést „elkövetők” aránya volt a legmagasabb. Oroszlányon ezzel összefüggésben főleg 2-6 év közötti időre elítéltek voltak, míg Tatabányára a 4 év feletti, Csolnokra pedig többségében a 10 év feletti vagy az életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték kerültek.

➤ A táborok létszámát tekintve az oroszlányi tábor volt mindvégig a legnagyobb, állandó 1200 fő körüli létszámmal, míg Tatabányán és Csolnokon ennél kevesebben, átlagosan 600-an voltak. Ez alól kivételt 1956 nyara jelentett, amikor Csolnokon is megnőtt az elítéltek létszáma és meghaladta az 1000 főt.

➤ Az elítéltek élete ezen táborokban sokkal emberségesebb volt, mint más táborokban vagy a börtönökben. Köszönhető volt ez a gazdasági szempontoknak, továbbá annak is, hogy működési idejük nagy része a Nagy Imre-féle amnesztia utánra esett. Így az elítéltek, ha korlátozottan is, de fogadhattak látogatót, írhattak levelet, továbbá kulturális élet is lehetett a

táborokban, és Csolnokon még sztrájkra is sor került. Az elítéltek mindennapi életének ismertetésénél külön tárgyaltam az élelmezés, a tisztálkodás, a bányamunka, a balesetek, a szökési kísérletek, továbbá a civil bányászokkal, az örökkel és a hozzátartozóikkal való kapcsolatot. Továbbá külön kérdéskört jelentett szabadulási lehetőségeik tárgyalása és az ezzel kapcsolatos kérvények elemzése.

➤ Az örök életkörülményei sok tekintetben hasonlítottak az elítéltekéhez. A korszak lakáshiánya az ő helyzetükre is rányomta bélyegét, ugyanúgy az aknák közelében laktak a falu vagy a város szélén távol a családjuktól, mint az elítéltek. Továbbá belső ellentétek is nehezítették mindennapi munkájukat. Leginkább Csolnok esetében szembetűnő a Nagy Imre amnesztiáját követő kettős állapot, amikor a Belügyminisztérium alá rendelt volt ÁVH-sok nem fogadták el a büntetés-végrehajtási örök parancsait, míg azok viszont az ÁVH-sok áthelyezését várták. A másik két parancsnokságon a jelenleg rendelkezésre álló források szerint nem merült fel hasonló probléma, s az idő múlásával Csolnokon is javult a helyzet.

➤ A munkatáborok 1956-ig működtek, megszüntetésükre a forradalom és szabadságharc során került sor, mivel az elítéltek kiszabadultak. Csolnokon hivatalos papírokkal való szabadon engedésüket 96 órán át tartó földalatti sztrájk eredményezte, míg Oroszlányon az elítéltek elengedéséhez az is hozzájárult, hogy kitérés kísérletet hajtottak végre, melynek halálos áldozatai is voltak. Tatabányán nem került sor különleges eseményre, a parancsnok a felvonuló tömeg hatására és a kapott utasítást követően engedte el az őrizetére bízottakat.

➤ A szabadon engedett elítéltek közül többen Budapestre mentek és bekapcsolódtak a forradalomba. Szirmai István és Rusznyák László vezetésével két külön csoport is alakult a volt csolnoki és oroszlányi rabokból, mely később „bányászbrigád” néven egyesült és a Széna téri szabadságharcosokhoz csatlakozott. Futó János is külön csoportot alakított, valamint néhány volt elítélt a budapesti párház ostromában is részt vett.

➤ A volt elítéltek egy része a forradalom leverését követően emigrált, míg mások Magyarországon maradtak és vagy visszakérültek a börtönökbe hátralévő büntetésük letöltésére vagy elengedték nekik a még hátralévő éveket. Büntetett előéletük következményei azonban több évig elkísérték őket. Munkahelyükön vagy volt elítélt társaik közül beszerezett ügynökökkel figyelték őket és múltjuk miatt nehezebben boldogultak hétköznapjaikban is, főleg munkában való elhelyezkedési lehetőségeik szűkültek le.

➤ A Kádár-korszakban gazdasági súlyánál fogva továbbra is fontos tényező maradt a bányászat, viszont fokozatosan sor került a korábban elítélteket foglalkoztató aknák bezárására, először Csolnokon, 1969-től kezdve. Oroszlányon a hatvanas évek eleje jelentette a bányászat fénykorát, majd 1971-től itt is aknabezárásokra került sor. Tatabányán is nyíltak újabb aknák, majd itt is elkezdtek bezárni őket, azonban itt az elbocsátásokat megelőzendő újabb tevékenységekbe kezdett a vállalat.

Az egykori munkahelyparancsnokságok épületeit pedig munkásszállókként igyekeztek újrahasznosítani. Végül ezen épületek Csolnokon és Oroszlányon lebontásra kerültek és erdő zöldell az egykori IX-es és XVIII-as aknai barakkok helyén, míg Tatabányán a síkvölgyi akna épületeiben ma

rugógyár működik.

➤ Az egykori táborok helyszínein a rendszerváltást követően megemlékezéseket kezdtek szervezni, először Csolnokon avattak emléktáblát a volt civil és elítélt bányászok tiszteletére 1992-ben. Négy év múlva 1996-ban Oroszlányon is felavatták az elítélt bányászt ábrázoló domborművet, Tatabányán pedig 2004-ben készült el a város központjában álló emlékmű. Továbbá mindhárom településen nyitottak bányászati kiállítást is, először 1975-ben Tatabányán.

➤ A kutatás során igyekeztem minél több volt elítélt és ör nevét összegyűjteni. Ezen gyűjtőmunkám eredményeként összesen 203 ör és 1797 elítélt nevét találtam meg. Csolnok esetében 569 személy nevét, Oroszlány esetében 961, míg Tatabánya esetében 267 volt elítélt nevét sikerült eddig összegyűjtenem.

IV.

A témában végzett publikációs tevékenység

- *Az elítéltek mindennapjai és az 1956-os forradalom eseményei a csolnoki munkatáborban.* In: Memoriae Commendamus. Tanulmányok a XI. Eötvös Konferencia Történeti Üléséről. Szerk.: Kapitány Adrienn és Locsmándi Dániel. Budapest, 2011. 231-250.
- *Bányamunkatábor Csolnokon.* In: Memento. Az 1945–56 közötti Magyar Politikai Elítéltek Közösségének Magazinja. Budapest, 2011/2. 15-20.
- *Őrök a csolnoki munkatáborban.* In: Sorsfordulók és mindennapok. Modern Minerva Könyvek 4. Tanulmányok a 19-20. századi magyar és egyetemes történelemről. Szerkesztette: Strausz Péter- Zachar Péter Krisztián. Heraldika Kiadó, Budapest, 2011. 279-296.
- *Munkatáborok Magyarországon. Csolnok. Egy bányamunkatábor létrehozása és 1956-os megszűnése.* In: A vidék forradalma 1956. Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület. Budapest, 2012. 122-131.
- *Azonosságok és különbségek az internálás 20. századi intézményrendszerében.* In: A diktatúra évtizedei. PPKÉ -BTK - Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület, Piliscsaba, 2013. 271-279.

Egyéb publikációk

- Bokodi-Oláh Gergely: *Fonyód 1956*, Fonyód, 2011. Recenzió. In: Orpheus Noster, IV. évf. 2012/2. 92-94.
- *A diktatúra Szabad Szája: politikai vicclapok 1945-1956*. In: Utak és útkereszteződések. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére. Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület, Budapest, 2013. 513-522.
- *Adalékok az adózás történetéhez*. Szerk.: Horváth Attila - Galambos István - Marschal Adrienn. Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület, TITE Könyvek 4. Budapest, 2014.